

DOKUMENTY A MATERIÁLY

K OTÁZKE STAVU A PERSPEKTÍV VOJENSKEJ HISTÓRIE NA SLOVENSKU¹⁾

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: To the Status and Perspectives of Military History in Slovakia.

Vojenská história, 1, 1, 1997, pp 86—90, Bratislava.

The contribution represents a general analysis of the Slovak history as the scientific problem in the past and today. In the introduction the author draws peculiarities of the subject and methods of the military historical science, its tasks, position and importance in the frame of social sciences. It explains focus of the scientific programmes and opportunities of the military historical workplace in Bratislava, Slovakia, as one of the scientific departments of the Military Historical Institute of ČSA in Prague from its establishment in 1967 till the year 1989, when it gained a relatively individual position. In the year 1994, by the foundation of the independent Military Historical Institute, all assumptions were created for the realization of basic probes into the most important historical periods of Slovakia and the long-term directions of the military-historical researches were elaborated.

Military History. Slovakia. Status and Perspectives of the Military History in Slovakia.

Pamäť ľudstva je svojším samočinným seizmografom, ktorý veľmi citlivo zaznamenáva udalosti a deje minulosti a v zásadnej miere podmieňuje a formuje spoločenské myslenie. Na hodnotovej škále tohto seizmografu od čias, čo ľudstvo zaznamenáva svoje dejiny, sa objavovali výkyvy rôznej intenzity, aj keď časový odstup má tendenciu silu týchto záznamov zjemňovať. Ozbrojené stretnutia, boje, vojny, bitky, vojenské ťaženia a ich sprievodné javy, ako aj nositelia týchto historických fenoménov — vojenské družiny, ozbrojené oddiely, armády, plniace predovšetkým mocenskopolitické funkcie špecifickými, t. j. prevažne násilnými, ozbrojenými prostriedkami, zanechali na seizmografe ľudskej pamäti ten najvýraznejší zápis. A to v dvoch základných rovinách, v dvoch protikladných hodnotových systémoch. V negatívnom — ako ničiteľ ľudských, duchovných i materiálnych hodnôt, ale aj v opačnom pozitívnom, ako nevyhnutný ochranca týchto hodnôt v prípade ich ohrozenia.

Tento svojrázny, zložitý a protikladný spoločenský jav a jeho korelácie prťahovali pozornosť výtvarníkov, filozofov, vojenských teoretikov, kronikárov a historikov už od najstarších čias. Vojenská história sa však na báze vedy začala konštituovať až v období medzi 16. a druhou polovicou 19. storočia. Samozrejme, vymedzenie predmetu vojenskohistorickej vedy, vedeckých kritérií pre jej mnohvrstvovú obsahovú náplň, trvalo dlhšie a v určitých súvzťažnostiach, a to aj u nás na Slovensku, trvá dodnes. Vojenská historická veda študuje príčiny, procesy a zákonitosti vzniku a vedenia vojen, vývoj vojenského umenia, výstavby ozbrojených síl, vývoja vojenskej techniky a zbraní, históriu vojenského myslenia, spôsob rozpútavania, vedenia a dôsledkov vojen v daných historických

¹⁾Prevzaté z publikácie Slovenské dejiny v dejinách Európy. Bratislava, Academic Electronic Press, 1997 a prednesené na vedeckom kolokviu, ktoré usporiadali: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR, Kongres slovenskej vedy, Slovenská historická spoločnosť pri SAV a Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV v Bratislave 26.—27. novembra 1996.

podmienkach pri skúmaní politických, ekonomických, sociálnych, ideologických, kultúrno-spoločenských a vojenských stránok daného javu. Samotný fakt, že vojenskohistorická veda skúma otázky a spoločenské javy, ktoré sú zároveň objektom štúdia aj ďalších vied, v prvom rade všeobecnej histórie, národných dejín a vojenskej vedy, svedčí nielen o širokospektrálnosti jej vedeckého záujmu, o vzájomnej spätosti s týmito vednými disciplínami, ale aj o potrebe, ba nevyhnutnosti vzájomnej spolupráce s predstaviteľmi týchto vedných odborov. Vyžaduje to nielen zložitost historických dejov, ale aj spoločnú snahu čo najvšestrannejšie analyzovať a zhodnotiť daný spoločenský jav. Pritom z povahy predmetu výskumu a z metód približenia sa k predmetu výskumu vyplývajú aj špecifiká práce vojenského historika oproti práci historika národných či všeobecných dejín. Tie si však nárokujú okrem iného aj existenciu nevyhnutných spoločenskopolitických, hospodárskych a inštitucionálnych podmienok, ktoré v minulosti pre slovenskú vojenskohistorickú vedu vytvorené neboli, resp. boli vytvorené v obmedzenej miere a iba od istého času.

Vojenskohistorická veda na Slovensku sa na inštitucionálnej báze začala formovať až od roku 1967 a podľa pôvodných projektov mala spĺňať všetky funkcie vedeckovýskumnej, ale aj múzejnej bázy čs. armády pre územie Slovenska a pre výskum vojenských dejín Slovákov a Slovenska od najstarších čias v podobných intenciách, ako to bolo v Čechách. Politické, ideologické a centralistické hľadiská a tendencie však viedli k tomu, že po viacerých vnútorných koncepcných a organizačných zmenách bolo toto pracovisko etablované ako jedno z vedeckovýskumných oddelení Vojenského historického ústavu ČSA v Prahe. Jeho výskumný program a bádateľské možnosti boli značne zúžené. Napr. vojenským dejinám stredoveku sa nevenovala takmer žiadna pozornosť, výskum pre obdobie rokov 1938—1945 okrem SNP sa realizoval takmer bez výnimky iba českými vojenskými historikmi, povojnové dejiny sa neskúmali, zbierkové fondy získané na Slovensku sa archivovali vo Vojenskom historickom archíve v Prahe, hlavné vedeckovýskumné projekty boli určované z centra a pod. Aj keď sa po roku 1989 relatívne autonómne postavenie Oddelenia vojenských dejín Slovenska upevnilo a do určitej miery sa rozšírili aj bádateľské možnosti, personálne a vedecké predpoklady pre rozvoj samostatnej slovenskej vojenskohistorickej vedy v jej plnohodnotnom význame boli vytvorené až roku 1994 zriadením Vojenského historického ústavu ako vedeckovýskumného, archívneho a múzejného zariadenia Ministerstva obrany Slovenskej republiky so zameraním na oblasť vojenskej histórie.

Z ďalších brzdiacich elementov rozvoja slovenskej vojenskej historickej vedy by som uviedol ešte jeden. Taktiež tkvie v zložitosti a peripetiách nášho národného vývinu, vývinu národnej kultúry a historiografie v podmienkach absencie vlastnej štátnosti v minulých storočiach, v podriadenosti vládnucej ideológii v minulých desaťročiach, ale často aj v malom záujme prehodnocovať staré nazerania, v nekritickej závislosti od ustálených hľadísk podporovaných niekedy aj sentenciami autorít. V slovenskej publicistike, v populárnovednej, ale aj odbornej historickej spisbe sa ujal od päťdesiatych rokov trend, ktorý sa k výkladu vývoja slovenskej society v minulosti približoval predovšetkým cez prizmu jej „tisícročného pracovného údely“, predstavoval našich predkov predovšetkým v rovine pracovného procesu, ako výrobcov hodnôt, či ako viac či menej aktívny, resp. pasívny objekt politických dianí. Spravidla ponechával vedome bokom celú širokú paletu dianí, ktorá bola bezprostredne alebo sprostredkovane spojená s vojenstvom a armádou ako národu čosi cudzie, s jeho dejinami iba náhodne a sporadicky identické. Tým však ochudobňoval vlastné dejiny, okliešťoval ich o tie stránky, ktoré ich bezprostredne spájajú prinajmenšom s dejinami strednej Európy, navyše nahrával tým

silám, ktoré sa z dlhoročnej neexistencie štátnosti Slovákov usilovali vyvodzovať závery o neexistencii vojenských dejín Slovenska. Tieto prístupy boli prekonané. Zostáva však faktom, že slovenská vojenská historiografia štartovala v porovnaní s inými krajinami, kde vojenská historická veda rozvíjaná na inštitucionálnom základe má dlhú tradíciu (napr. v Čechách od r. 1919, v Rakúsku, Maďarsku, Poľsku od druhej polovice 19. storočia a pod.), z veľmi nevýhodnej štartovacej čiary, so značným fázovým posunom a vo veľmi obmedzených podmienkach. Ak za daných podmienok, alebo aj napriek nim sa podarilo nájsť handicap voči zahraničiu znížiť, položiť základy a perspektívy vojenskej historickej vedy v takej miere, že sa stáva prijímaným pendantom historiografie národných a všeobecných dejín a postupne si získava uznanie aj v zahraničí, môžeme konštatovať, že ľady sa pohli a pohli sa správnym smerom.

Ak ešte na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti roku 1991 som vo svojom príspevku o perspektívach slovenskej vojenskej historiografie na prvom mieste uviedol potrebu spresnenia a vymedzenia predmetu, obsahu a objektu skúmania vojenskohistorickej vedy v špecifických slovenských podmienkach, a to najmä vojenských dejín Slovenska do roku 1918, dnes už tento problém je irelevantný, vyriešený a v praktickej rovine „odskúšaný“ vo viacväzkových Vojenských dejinách Slovenska.

Medzi dôležité metodologické otázky čakajúce na svoje riešenie patrila otázka vyjasnenia vzťahu vojenskohistorickej vedy k iným, príbuzným vedným odborom, vymedzenia ich vzájomných hraníc, resp. hĺbky a šírky ich vzájomného prelínania. Vychádzajúce zo zahraničných skúseností a slovenských špecifik aj tu sa podarilo dosiahnuť vyhovujúci štandard. Mohol by som uviesť ďalšie momenty dosvedčujúce novo nastúpený trend, spomeniem však iba ten, kde vidím najvýraznejší posun. A to, že boli realizované základné sondy do najvýznamnejších dejinných úsekov a vypracované hlavné dlhodobé smery vojenskohistorických výskumov. Sú zamerané predovšetkým na tieto oblasti:

1) Slovenská spoločnosť a armáda v kontinuite historického vývoja, vzťah armády a spoločnosti. Súčasťou tohto výskumného projektu je aj rozvíjajúca sa spolupráca s HÚ SAV, Politologickým kabinetom a inými pracoviskami pri realizovaní grantových úloh.

2) Organizačný vývoj vojenskej správy, armády a ostatných ozbrojených zložiek na území Slovenska. Táto problematika patrí k nosným pilierom nášho vedeckovýskumného záujmu, bez objasnenia ktorej nie je možné ujasniť si ani mnohé špecifiká našej vojenskej histórie a s tým súvisiace teoretické a metodologické otázky. Má i mnohé praktické aspekty vyplývajúce z rezortných požiadaviek.

3) Slovensko a Slováci v ozbrojených hnutiach. Širokospektrálnosť tohto dlhodobého vedeckovýskumného smeru, ktorý patrí k nosným v rámci Odboru vojenskohistorických výskumov, podmieňuje zainteresovanie všetkých vedeckých a odborných pracovníkov.

4) Vojenské aspekty geopolitického postavenia Slovenska. Opäť tematický okruh, ktorý svojimi výstupmi okrem iných konklúzií má využitie aj v súčasnej vojenskej a politickej praxi.

5) Zbrojná výroba a zbrojný priemysel na Slovensku. Ide o smer vedeckého záujmu, kde sme v úplných počiatkoch a kde bude potrebné nadviazať úzky kontakt s civilnými vedeckými inštitúciami, manažmentmi príslušných priemyselných závodov a jednotlivcami zaoberajúcimi sa hospodárskymi dejinami. Žiaľ, dnešný trend, ktorý oproti nedávnej minulosti vytlača výskum hospodárskych dejín na okraj vedeckého záujmu, v tomto smere nie je povzbudivý.

Konkrétnym dokladom postupného naplňovania uvedených výskumných smerov je séria vedeckých štúdií, zborníkov, vedeckých konferencií, sympózií a seminárov, niekoľko monografických prác pripravených do tlače, rozvoj medzinárodnej spolupráce — pre-

dovšetkým napojenia sa na svetovú organizáciu vojenských historikov International Commission of Military History, rozširujúca sa kooperácia na vedeckých projektoch civilných historických pracovísk, popularizačná činnosť najmä v rámci Armády Slovenskej republiky a iné aktivity. Najvýraznejší výstup sa podarilo realizovať naplnením projektu publikovania šesťzväzkových Vojenských dejín Slovenska, z ktorých 4 už vyšli. Mohla by oprávnené vzniknúť námietka, že sa taký významný projekt syntetizujúceho charakteru začal realizovať v čase, keď, ako som naznačil, výsledky bádateľského úsilia v oblasti slovenskej vojenskej histórie sú zatiaľ skromné. Porušenie klasického prístupu: najskôr štúdie, monografie, analýzy, potom zhrňujúce práce — syntézy, však malo svoju logickú opodstatnenosť. Bolo vynútené spoločenskou požiadavkou, predovšetkým potrebami armády, ale malo dôležitý význam aj pre samotný rozvoj vojenskohistorickej vedy. Pomohlo v relatívne krátkom čase zmapovať stav a úroveň našej vednej disciplíny, doriešiť metodické a metodologické otázky, zhodnotiť stupeň poznania a stanoviť priority pre ďalší výskum.

Záverom by som sa v nadväznosti na uvedené dlhodobé zámery iba niekoľkými vetami zmienil o našich predsavzatiach do blízkej budúcnosti. Po ukončení projektu viaczväzkového prehľadu o vojenských dejinách Slovenska ako jeho faktografický doplnok plánujeme spracovať a vydať chronologický prehľad našej vojenskej minulosti. Tým mimo iného hodláme prispieť k procesu spresňovania fakticity a dať do rúk čitateľa overený prehľad dát a udalostí pre najširšie využitie. Kompaktný spracovateľský tím a výsledky výskumu pretavené do vyššie uvedenej syntézy by sme chceli zúročiť v podobe jednozväzkového populárnovedného prehľadu vojenských dejín Slovenska a Slovákov, vybaveného bohatým ilustračným materiálom, ktorý by vyšiel vo viacerých jazykových mutáciách. Ide o finančne náročný projekt, ale jeho realizácia by zaiste prispela k tak často skloňovanému zviditeľneniu Slovenska. V týchto dňoch pristúpime k vypracovaniu predbežného ideového námetu na vydávanie výberu z prameňov k vojenským dejinám Slovenska. Plne si uvedomujeme náročnosť takéhoto zámeru, do ktorého by mali vstúpiť aj odborníci z iných historických pracovísk a archívov. Pedagogické, všeobecnovzdelávacie poslanie takéhoto zámeru nevyklučujú ani jeho využiteľnosť odborníkmi, je však neoddiskutovateľná a nemerateľná materiálmi kritériami. Tento výber by nadväzoval na projekty podobného zamerania už realizované napr. na Historickom ústave SAV a pripravované aj Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky a tieto doplnoval výberom militárií. Vyvrcholením naznačených zámyslov by mal byť náročný projekt encyklopédie vojenských dejín Slovenska. O jej potrebe a význame by bolo zbytočné sa rozširovať, koniec-koncov som už o nej hovoril na spomínanom zjazde Slovenskej historickej spoločnosti a sporadicky sa táto otázka ako nevyhnutnosť objavuje aj na iných fórach. Pokusy o jej realizáciu v období federalizácie stroskotali, dúfam, že dnes táto iniciatíva skončí s úspechom.

Uviedol som štyri z najvýznamnejších aktivít, ktorými Odbor vojenskohistorických výskumov Vojenského historického ústavu vstúpi do nasledujúceho tisícročia. Popri týchto kolektívnych projektoch sa bude pokračovať v načatom výskume k dielčim témam a otázkam našej vojenskej histórie. Budeme pokračovať vo vydávaní zborníkov z tematiky vojenských dejín Slovenska. Oproti minulosti, keď ich obsahom boli najmä príspevky z vedeckých konferencií organizovaných našim ústavom, sa budeme usilovať o to, aby v rámci tejto série boli publikované predovšetkým monografie a monotematické štúdie. Po vydaní Vojenských dejín Slovenska, ak náš vedný odbor chceme posunúť na vyšší stupeň, nasledujúce roky už musia patriť analytickým štúdiám a monografickým prácam. Pre ilustráciu uvediem niektoré z rozpracovaných tém: Obranný pev-

nostný systém na území Slovenska do konca stredoveku; Vojenstvo za vlády Mateja Korvína; Armáda a spoločnosť v predvečer a na začiatku prvej svetovej vojny; Predstavy hlavného štábu čs. armády o obrane Česko-Slovenska v rokoch 1918—1938; Polovojenské organizácie na Slovensku v rokoch 1920—1938; Mocensko-represívny aparát Slovenského štátu 1943—1945; Vývoj vojenskej správy na Slovensku po roku 1945; Vojenské aspekty postavenia Slovenska v období tzv. studenej vojny, a ďalšie. Rád by som zostal aj naďalej optimistický a veril, že tomu prispeje aj vydávanie odborného časopisu Vojenská história. Rozšíri možnosti publikovania, všeobecnú informovanosť a kontakty medzi odborníkmi, a to nielen doma, ale aj v zahraničí.

Samozrejme, zostáva tu celý rad neriešených a v dohľadnej dobe ani neriešiteľných problémov a otázok. Silné zaostávanie v oblasti informatiky oproti našim pendantom v susedných štátoch. Bolestný nedostatok komparatívnych štúdií. Problém až príliš úzkej špecializácie na úkor širších tém a tematických nadväzností. Časté ignorovanie výsledkov príbuzných spoločenských vied — sociológie, etnológie, historickej psychológie, vied o umení a literatúre a pod., a s tým spojená nechuť k interdisciplinárnym výskumom. Veľmi slabo rozvinutý pojmový aparát a nejasnosti v odbornom názvosloví vojenskohistorickej vedy na Slovensku. Ale aj otázka úzkej personálnej základne vojenskej historiografie, problémy súvisiace s ďalším zvyšovaním odbornej kvalifikácie špecialistov na vojenské dejiny a dejiny vojenstva atď.

Dovolil som si načrieť do koncepcných materiálov nášho pracoviska z praktických dôvodov. Vzájomná spolupráca historikov, ale aj odborníkov z iných príbuzných vied je totiž nevyhnutná, ak slovenské dejiny chceme skúmať v tých najširších dimenziách a ak to s hľadáním miesta slovenských dejín v dejinách Európy myslíme skutočne vážne. A tu vojenská história má nezastupiteľnú úlohu.